

Олена Іващенко

Роль національного суду у внутрішньодержавному механізмі реалізації норм міжнародного права

У статті досліджується роль національних судових установ у внутрішньодержавному механізмі реалізації норм міжнародного права, визначаються переваги і недоліки національного судового застосування для розвитку міжнародної і національної правових систем.

The article investigates the role of national courts in the domestic implementation mechanism of international law, determined the advantages and disadvantages of the national judicial enforcement for the development of international and national legal systems.

Проблема ефективної реалізації норм міжнародного права у національних правопорядках держав є однією з найбільш актуальних в теорії та практиці міжнародного і національного права. Її актуальність зумовлюється необхідністю вироблення виважених механізмів взаємодії міжнародного та національного права як запоруки дієвості норм міжнародного права в правових системах держав як на нормативно-правовому, так і інституційному рівнях. Новою тенденцією в цьому складному процесі є зростання та зміцнення ролі національних судових установ, які реалізуючи функцію правозастосування, покликані забезпечувати належний захист національних і міжнародних правових цінностей, підвищувати їх реальне значення для держав і людей. В процесі такого застосування виявляється придатність, дієвість і авторитет норм міжнародного права в національних правових системах. Як зазначає Г.М. Даниленко, «дійсний статус міжнародного права визначається та визначатиметься на майбутнє не тільки відповідними конституційними положеннями, але й готовністю національних судів застосовувати це право» [3, с. 115]. Разом з тим доводиться констатувати, що сьогодні ні міжнародна, ні національні правові системи не готові в достатній мірі до нової ролі судів, що також обумовлюється недостатнім загальним рівнем вивчення проблематики статті у доктрині. В умовах такої неоднозначності дане дослідження набуває особливої актуальності та практичності і має на меті визначити роль національних судових установ у внутрішньодержавному механізмі реалізації норм міжнародного права.

Під час написання статті було досліджено наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В.В. Мицика, Б. Комофорті, В.Г. Буткевича, В.М. Шуμιлова, Г.М. Даниленка, Дж. Фіцморіса, Е.Т. Усенка, І.І. Лукашука, Л.В. Толстих, М.О. Медведєвої, Р. Дженнінгса, Р. Фолька, С.Ю. Марочкина, Ю.А. Решетова.

За загальним визначенням міжнародне право як система юридичних норм покликана регулювати міжнародні відносини з метою забезпечення миру, прав людини і співробітництва [1, с. 25], а створення і ефективна реалізація норм міжнародного права здійснюється його суб'єктами – державами і міжнародними організаціями не тільки на міжнародному, а й на внутрішньодержавному рівнях. За твердженням І.І. Лукашука, ефективність міжнародного права залежить від внутрішньодержавного механізму реалізації норм міжнародного права [6, с. 13], що складається з нормативно-правового забезпечення реалізації норм міжнародного права та інституційного (організаційно-правового) механізму, головною функцією якого є сприяння такій реалізації [1, с. 435].

Нормативно-правове забезпечення розпочинається із законодавчого визначення ставлення держави до норм міжнародного права. Зазвичай свою позицію щодо статусу норм міжнародного права держави офіційно зазначають у своїх конституціях, яка може проявитись у проголошенні переваги міжнародного права перед нормами національного законодавства, визнанні міжнародних договорів та звичаїв частиною національного законодавства або навіть невизнанні можливостей дії норм міжнародного права у внутрішньодержавній сфері [1, с. 439]. Незалежно від того, яке ставлення до норм міжнародного права проголошують держави, на практиці вони прагнуть розробити додаткові правові механізми національно-правового забезпечення ефективної

УДК 341.49

ІВАЩЕНКО Олена Русланівна,

© О. Іващенко, 2013

аспірантка кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка.

реалізації міжнародно-правових актів, серед яких: засоби забезпечення юридичної обов'язковості міжнародно-правових актів, засоби інформування про зміст міжнародно-правових актів, засоби узгодження національно-правових актів з міжнародно-правовими [1, с. 440].

До внутрішньодержавного інституційного механізму реалізації норм міжнародного права належить система державних органів всіх гілок влади, що здійснюють правову діяльність в передбаченій конституційними приписами спосіб для організації внутрішньодержавних процедур з метою виконання міжнародно-правових зобов'язань на міжнародній та державній арені. У статті 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року міститься важливе правило, згідно з яким держава не має права посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору [2]. Відповідно до статті 26 вказаної Конвенції кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись [2]. Це означає, що держава для сумлінного виконання договору повинна належним чином імплементувати його положення в національну правову систему. Іншими словами, міжнародно-правові зобов'язання покладаються на державу в цілому, вибір же способів реалізації норм міжнародного права визначається законодавством держави на власний розсуд. Виключеннями є лише договори, в яких визначається конкретний спосіб їх реалізації. Для прикладу, в статті 2 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року зазначається, що «Кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності конфіскувати засоби і доходи або власність, вартість якої відповідає таким доходам» [4]. За такого формулювання відступ законодавчого, виконавчого чи судового органу від встановленого договором порядку може розглядатись як порушення міжнародного права [6, с. 15]. Таку ж позицію висвітлено у статті 6 Проекту статей Комісії міжнародного права про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року: «Поведінка органа держави буде розглядатись як діяльність держави за міжнародним правом, незалежно від того, чи належить орган до місцевої, законодавчої, виконавчої, судової чи іншої влади» [16]. Більше того, держава також несе відповідальність за те, щоб діяльність якою займаються фізичні та юридичні на її території чи під її юрисдикцією не порушувала вимог міжнародного права, що підтверджується міжнародною договірною практикою.

Таким чином, організація та діяльність органів держави з приводу реалізації норм міжнародного права регламентується її внутрішнім правом. Усвідомлюючи різний розподіл повноважень, законодавчі і виконавчі органи здійснюють свою діяльність у сфері розроблення, прийняття та забезпечення реалізації актів, що надають обов'язковості нормам міжнародних договорів у національному правопорядку, однак саме судові органи наділені функцією застосовувати такі норми, хоча й після необхідних процедур їх введення чи перетворення, що вимагає національна правова система держави. Важливим є те, що, виступаючи як елемент механізму внутрішньодержавної реалізації норм, суд передусім діє в рамках національної правової системи, відповідно до її цілей та принципів, а також відповідно до процедури, яку вона встановлює. В деяких міжнародних договорах, зазвичай про співробітництво, спеціально зазначається, що вони будуть виконуватись у відповідності з законами держав, що беруть в них участь [6, с. 243]. З іншого боку, міжнародні договори здатні впливати на повноваження судової влади, наприклад визначати, які суди компетентні розглядати відповідні справи, визначати процедуру подачі позовів, заснованих на положеннях договору і особливості їх розгляду.

Національні суди відіграють важливу роль в процесі реалізації норм міжнародного права. У країнах англосаксонської правової сім'ї судові прецеденти є повноцінними джерелами права, в країнах романо-германської правової сім'ї мають загальнообов'язковий характер лише для сторін справи. Судові акти, в яких застосовуються міжнародні норми, забезпечують досягнення кінцевих цілей міжнародних угод, свідчать про їх ефективність. Так, права людини є належно захищеними, коли їх охорона в судовому порядку забезпечується як міжнародними, так і національними механізмами. З цього приводу Ю.А. Решетов навіть визначає національний суд як «найбільш надійний засіб в системі захисту прав людини на випадок їх порушення» [11, с. 20].

Національні суди забезпечують шляхом державного примусу дотримання норм міжнародного права. Судові рішення підлягають неухильному виконанню, породжують відповідальність національних суб'єктів права у разі порушення норм міжнародного права. Виходячи з цього, деякі автори навіть розглядають національні суди як органи, що реалізують одночасно національні і міжнародні функції. Так, американський професор Р. Фольк звертає увагу на подвійний статус національних судів, що будучи органами держави реалізують функцію примусового забезпечення виконання міжнародного права [18, р. 14].

Міжнародні суди розглядають норми внутрішньодержавного права в якості фактів, що свідчать про існування міжнародного зобов'язання, його реалізації чи порушення. Науковці підкреслюють беззаперечне значення національних судових рішень як доказу існування практики держав для формування міжнародного звичаєвого права [6, с. 23].

Крім того, національні суди на стадії правозастосування в конкретних справах за допомогою тлумачення уточнюють і розвивають зміст міжнародного права, що набуває особливого значення, коли в ньому існують неясності або прогалини. Своім авторитетом суд підтверджує певне розуміння міжнародних норм, чим фор-

мує певні стандарти правосуддя для обох систем права. Судові рішення виявляють можливі невідповідності між національним законодавством і міжнародними зобов'язаннями, таким чином, забезпечуючи їх подолання і гармонізацію двох систем. І.І. Лукашук розмежовує наслідки застосування і незастосування норми міжнародного права, яке в першому випадку є критерієм обґрунтованості і життєздатності норми права, а в другому – її лише формального існування або застарілості [7, с. 203].

З іншого боку, застосування міжнародного права національними судами має неабияке значення і для розвитку правових систем держав. Так, норми міжнародного права після проходження необхідних процедур імплементації сприяють виникненню норм національного законодавства, які вдосконалюють механізм внутрішньодержавного регулювання, забезпечуючи його відповідність універсальним міжнародним цінностям. Зокрема, це обумовлює визнання в конституціях держав пріоритету норм міжнародного права над нормами законів [14, с. 161]. Як зазначає І.І. Лукашук, суди здатні здійснювати прогресивний вплив в дусі поваги до міжнародного права на правосвідомість, політичну і правову культуру як невід'ємні елементи правової системи [6, с. 23].

Норми міжнародного права слугують також для з'ясування змісту термінів і понять, що використовуються у внутрішній системі права, але похідні з міжнародної. Серед них: «міжнародних договорів», «континентальний шельф», «біженець», «збройний конфлікт», «дипломатичне представництво» та інші [13, с. 216].

Міжнародні договори здатні регулювати сферу відносин, що належить до внутрішньої компетенції держави та безпосередньо адресовуватись суб'єктам національного права. Наприклад, договори про боротьбу з тероризмом, захист навколишнього середовища, протидію корупції [19, р. 6]. Як зазначає С.Ю. Марочкін, у такому випадку, незважаючи на те, що стадія правотворчості здійснюється на міжнародній арені, етапи дії та реалізація припадають на сферу національного права [8, с. 124]. Деякі міжнародні угоди прямо передбачають заходи реалізації їх норм у внутрішньому праві, які можуть стосуватися як нормативно-правового забезпечення, так і організаційно інституційного [9, с. 45]. А.М. Талалаєв до таких заходів включає: обов'язок держави ухвалити закони для виконання положень відповідних договорів; обов'язок внести зміни в законодавство; обов'язок видати адміністративні акти; обов'язок скасувати закони чи адміністративні акти, що суперечать положенням договору; обов'язок встановити кримінальне покарання та інші санкції за порушення вимог договору; обов'язок створити спеціальні внутрішньодержавні органи та служби для забезпечення виконання договору [12, с. 162-165]. Для прикладу, громадяни держав, що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав та основних свобод людини отримали можливість звертатись за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини, рішення якого накладають на державу зобов'язання не тільки виконувати його приписи, але й запобігати майбутнім порушенням Конвенції шляхом внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування.

Національні суди набувають важливого значення під час розгляду справ, ускладнених іноземним елементом, особливо беручи до уваги той фактор, що надання належного судового захисту, наприклад правам іноземців, прямо впливає на ефективність міжнародного співробітництва держав. Держави зацікавлені в тому, щоб справи їх громадян за межами території розглядалися місцевими судами без необхідності їх вирішення на дипломатичному рівні, що може ускладнити міждержавні відносини [6, с. 7]. У свою чергу міжнародне право сприяє реалізації норм національного права за межами державної території. Так, воно регулює питання здійснення державної юрисдикції, розмежовуючи юрисдикції держав, створюючи механізми правової допомоги щодо виконання іноземних судових рішень, процедури видачі, легалізації іноземних офіційних документів. Наприклад, в рамках Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983 року [10].

Попри наявні очевидні позитивні наслідки активної ролі національних судів в процесі реалізації норм міжнародного права, представники сучасної доктрини подекуди критично висловлюються з цього приводу, посиляючись на функціональну та технічну обмеженість судів, їх тотальну підпорядкованість принципам і нормам національного права. Р. Фольк акцентує увагу на провінціалізмі судових органів держави [18, р. 14], а Дж. Фіцморіс висловлюється ще більш критично, зазначаючи, що «судді національних судів тієї чи іншої держави, окрім, можливо, країн з прецедентною системою права, ніколи не зможуть діяти всупереч національному закону й застосувати міжнародний договір, якщо на те немає відповідного припису національного законодавця» [17, р. 70]. На нашу думку, такі зауваження вчених в певній мірі відповідають реальності, і є тими факторами, що ускладнюють роботу судів у сфері застосування міжнародно-правових норм.

Разом з тим, більшість науковців позитивно оцінюють реальний і потенційний вплив діяльності національних судів по застосуванню норм міжнародного права на забезпечення ефективного розвитку як внутрішньодержавної, так і міжнародної систем права. Італійський професор Б. Конфорті навіть визначає, що повага держав до міжнародного права визначається тією мірою, якою їх національні суди застосовують його приписи у своїй діяльності [15, с. 33]. Суддя Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй Сер Роберт Дженнінгс, визначаючи значення національної судової практики для розвитку міжнародного права, зазначає: «Постійно зростаюча роль міжнародного права у рішеннях місцевих судів творить революцію у його приро-

ді і змісті. Таким чином піддається сумнівам концепція дуалізму міжнародного та національного права, стирається межа між публічним, приватним та національним правом. Подальше поширення цієї практики може свідчити про зближення міжнародного та національного правопорядків, розмивання кордонів між ними і вироблення єдиного прогресивного права» [20, р. 4]. І.І. Лукашук наголошує на двох тенденціях в механізмі правого регулювання, пов'язані з глобалізацією в усіх сферах суспільного життя, - це інтернаціоналізація права держав (держави вступають у відносини взаємозалежності в результаті необхідності забезпечення спільних інтересів шляхом забезпечення взаємодії та сумісності національних правових систем) та інтерналізація міжнародного права (все більша кількість міжнародних норм інкорпорується внутрішнім правом і там набуває свого повного значення, в результаті чого забезпечення міжнародного правопорядку стало також завданням, а не лише міжнародного права, і навпаки) [5, с. 115].

Таким чином, роль національного суду у внутрішньодержавному механізмі реалізації норм міжнародного права важко переоцінити. Проте, як свідчить небагата судово практика країн по застосуванню норм міжнародного права, судді по всьому світі дуже рідко демонструють бажання застосовувати норми міжнародного права. Головними причинами цього, на нашу думку, є взаємно обумовлені явища - відсутність нормативної основи та досвіду судового застосування, а також недостатність знань положень міжнародного права серед національних юристів. Варто підкреслити, що змінити ситуацію в цьому напрямку може лише усвідомлення усіма суб'єктами національного права переваг застосування норм міжнародного права при правильному балансі забезпечення міжнародних і національних цінностей як для окремих індивідів та держав, так і всього міжнародного співтовариства в цілому.

1. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. - К.: Либідь, 2002. - 608 с.
2. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
3. Даниленко Г.М. Применение международного права во внутренней правовой системе России: практика Конституционного Суда // государство и право. - 1995. - № 11. - С.115-125.
4. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
5. Лукашук І.І. Взаимодействие международного права и внутригосударственного права в условиях глобализации / И.И. Лукашук // Журнал российского права. - 2002. - № 3. - С. 115-128.
6. Лукашук И.И. Международное право в судах государств. - СПб.: СКФ «Россия - Нева», 1993. - 304 с.
7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство БЕК, 2001. - 432 с.
8. Марочкин С.Ю. Проблема эффективности норм международного права / С.Ю. Марочкин. - Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. - 152 с.
9. Медведева М.О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. - К.: «Фенікс», 2011. - 484 с.
10. Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб, 1983 рік: Закон України від 22 вересня 1995 року № 337/95-ВР [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
11. Решетов Ю.А. Возбуждение национальной вражды в контексте международного права, зарубежной и российской судебной практики // МЖМП. - 1992. - № 3. - С. 20.
12. Талалаев А.Н. Право международных договоров: Действие и применение договоров / А.Н. Талалаев. - М.: Междунар. Отношения, 1985. - 296 с.
13. Толстых В.Л. Курс международного права: / учебник / В.Л. Толстых. - М.: Волтерс Клувер, 2009. - 1056 с.
14. Усенко Е.Т. Очерки международного права. - М.: Норма, 2008. - 240 с.
15. Шумилов В.М. Итальянская доктрина международного права. Часть 2: Обзор учебника: Конфорти Б. Международное право. Неаполь, 1999) // Московский журнал международного права. - 2005. - № 2. - С. 30- 35.
16. Draft articles on Responsibility of the States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Fifty-third session - 2001 / International Law Commission [Електронний ресурс]: Веб-сайт Комісії ООН з міжнародного права. - Режим доступу: <http://www.un.org>. - Назва з екрану.
17. Fitzmaurice G. The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law. 92 Hague Recueil. 1957, II. P. 68-94.
18. Folk R.A. The Role of Domestic Courts in the International Legal Order. Syracuse University Press. - 1964. - 184 p.
19. International and European Law in the National Legal Order // Universiteit van Amsterdam / Syllabus 1. - 2009-2010. - 272 p.
20. Jennings R.Y. The Judiciary, International and National, and the Development of International Law / 45 Intl Comparative LQ. - 1996. - 114 p.

Summary

The key to ensuring the effective realization of international law in legal systems of the states is to develop balanced interaction mechanisms of international and national law as a regulatory framework and institutional levels. A new trend in this complicated process is to grow and strengthen the role of national judicial institutions implementing the enforcement capacity, designed to ensure adequate protection of national and international legal values, to increase their real significance for the states and the people. In the course of such an application is the applicability, effectiveness and authority of international law in national legal systems. Speaking as part of the mechanism of internal law rules, the court primarily operates within the national legal system, in accordance with its purposes, principles and procedures.

The role of national courts in the internal mechanism of international law can not be overemphasized. In the countries of Anglo-Saxon law family court cases are high-grade sources of law, in the states of the Roman-Germanic legal family have compulsory nature only for parties of the case. Court acts in which the international standards achieve the ultimate goals of international agreements. National courts under enforcement in specific cases by interpretation refine and develop the content of international law is particularly important when there are legal ambiguities or gaps.